

Ferdinand Richardt og Skønmaleriet af den danske herregård

Af museumsinspektør Niels Peter Stilling

Denne artikel tager udgangspunkt i foredraget *Herregårdens produktionsbygninger i kunsten og litteraturen* afholdt på Gammel Estrup – Herregårdsmuseet som en del af et køkkenseminar med titlen *De Store Husholdninger – fra forråds-kammer til frysehus 1600 til 1940* den 29. maj 2008. Foredragets fokus var på herregårdenes økonomi- og avlsbygninger, som de i midten af 1800-tallet blev gengivet på maleren Ferdinand Richardts herregårdstegninger. Som den nuværende titel antyder, var en af foredragets pointer, hvor lidt driftsbygningerne fylder på Richardts tegninger af

herregårdene i forhold til hovedbygningerne og det herskabelige liv, der udspillede sig omkring dem.

Da landskabsmaleren Ferdinand Richardt (1819-1895) i 1844/45 begyndte udgivelsen af sine hæfter med „*Prospecter af danske Herregaarde*“ var der tale om et pionerværk. Richardts livsværk, der blev til over en 24 år lang periode frem til 1868, er det første professionelle arbejde med gengivelser af de danske herregårde. 20 bind blev det til med beskrivelser af i alt 240 danske herregårde.

Nu skrev han ganske vist ikke selv. Det havde han folk til, nemlig arkivarerne fra Gehejmearkivet, først T. A. Becker indtil 1857 og dernæst C. E. Secher. De herrer gehejmearkivarer koncentrerede sig helt overvejende om adelshistorien og slægterne på de 240 beskrevne herregårde; mens de praktisk taget ikke beskæftigede sig med arkitekturhistorien og bygningerne.¹ Derfor er Richardts litograferede tegninger af den danske herregård i midten af 1800-tallet så vigtige, da de er den første systematiserede gengivelse af den kulturarv, som vore herregårdsbygninger repræsenterer - og derfor var det lidt af en sensation, da hans originale tegninger omkring årtusindskiftet dukkede op – i Amerika.²

Kørup på Nordvestfyn. Richardts originaltegning er dateret 11. 7. 1860. Den blev publiceret i 1862. Hovedbygningens to fløje står fortsat på det lille, snævre voldsted. De smukke strå-tækte avlsbygninger er til gengæld for længst væk – ganske som det veludstyrede herskab i forgrunden og daglejerne på vej til dagens opgaver i baggrunden.

Den unge 23 år gamle landskabsmaler Ferdinand Richardt på Møn. „Erindringer fra Møen“ har han kaldt denne tegning fra „sommerhuset“, dateret 29. juni 1842.

Amerika – tur/retur

Til den historie hører, at Ferdinand Richardt fulgte i kølvandet på de danske udvandrerflokkene i masseemigrationens tid og i 1873 udskiftede skønmaleriet af danske landskaber, herregårde og kirker med det amerikanske landskabsmaleri. Det blev han aldrig rig eller berømt af, men han levede sin amerikanske drøm ud og døde i Californien i 1895.

Richardt var ingen ung mand, da han endegyldigt forlod Europa. Den 53-årige landskabsmaler valgte at „rejse let“, og før opbruddet solgte han ved to auktioner fra sin bopæl på Nørregade i København ikke blot sit indbo, men også sine malerier. Tegningerne, der lå til grund for herregårdsværket, medbragte han til gengæld på sin store rejse over Atlanten. Her kunne historien have endt, hvis ikke Richardts amerikanske efterkommere nidkært gennem hele det 20. århundrede har vogtet over arven og i begyndelsen af det

21. århundrede generøst valgte at donere Richardts danske tegninger til hans fødeland.

Kontakten til Ferdinand Richardts amerikanske efterkommere, familien Van Hemert Keller, skyldes den amerikanske historiker Melinda Young Stuart. Fra sit virke på museet i Oakland, den by ved San Francisco-bugten, hvor Richardt levede sine sidste år, kendte hun maleren, og efter at have sporet hans amerikanske arbejder, blandt andet hos familien Van Hemert Keller i New Orleans, begyndte hun i 1990'erne at interessere sig for hans danske rødder. Dette førte Stuart til Richardts danske fødeegn, Mølleåen nord for København, og kontakten til denne artikels forfatter blev gjort. Som museumsinspektør på Richardts fødeegn, som forfatter til bøger om danske herregårde og endelig som forsker udi historien om den danske udvandring stod denne artikels forfatter indirekte Richardt nær. Endelig rådede Søllerød Museum (nu afdeling i Rudersdal Museer) over et par værker af Richardt.

Da det viste sig, at Richardts amerikanske familie havde bevaret op imod tusind tegninger af Ferdinand Richardt og tilmed var villig til at overdrage de danske motiver til Danmark, var det selvfølgelig en nærliggende tanke, at lade dem indgå i det statsanerkendte Søllerød Museums samlinger. Men da Richardts tegninger, hvis tyngdepunkt er beskrivelsen af de danske herregårde, motivmæssigt dækkede hele landet, inklusive Skåne, kom man ikke uden om, at den rakte ud over lokalmuseets rammer i sin nationale betydning. Det blev derfor besluttet, at Richardts ca. 600 danske tegninger skulle overdrages til Nationalmuseet.

I sommeren og det tidlige efterår 1847 opholdt sig i Himmerland, hvor det blev til flere tegninger af herregårdene Villestrup, Visborggård og Overgård. Skitserne fra Overgård den 29. juli og Willestrup den 30. viser, at Richardt interesserede sig for andet end den rene herregårdsarkitektur. For eksempel en køn bondepike i egnsdragt og en fisker på Mariager Fjord. Men også granit og sandstensskulptur har optaget kunstneren. I midten Overgårds to unikke „indvielsestavler“. Øverst Mogens Rosenkrantz's tavle fra 1669, nederst Fr. Munchs og Karen Lassens inskriptionstavle fra 1759. Begge byggetavler henviser til de pågældende ejere som bygherrer. Overgård er imidlertid opført af Jørgen Lykke i 1545-47. Især Rosenkrantz-tavlen er et stykke storslået poesi. Og Richardt har været særdeles punktlig med aftegningen af teksten, der i let tillempet lyder:

De Lykkers slægt, den rige Frans var fordem gårdens herre /

*Nu kender den Mons Rosencrans ret ejermænd at være.
Han denne store stærke mur lod her på stedet bygge /
At han og hans for tyve [og] luer her kunne være trygge
1669. Den 12. juni*

På Villestrup har Richardt tegnet den fornemme jyske løvefont, der i dag står som blomsterkumme ved indgangen til ejendommen. Døbefonten hidrører formentlig fra den sognekirke i Villestrup som landsdommer Axel Juul lod nedbryde efter at have bortdømt bønderne for deres deltagelse i Skipper Klements oprør under Grevens fejde. Den gode mand lod landsbyen nedlægge til fordel for sit nye gods i omkring 1540. Detailstudierne nederst til højre viser overliggeren til Villestrups indgangsportal på sydfløjen. Her er også tale om genbrug idet stenhuggeren Henrik Henriksens portal delvis er skabt af en genanvendt kaminindramning.

Richardts tegninger landede i Danmark i foråret 2003. Inden konserveringen og arkiveringen af tegningerne på Nationalmuseet blev de vist på to udstillinger i Danmark, nemlig på Gammel Estrup - Herregårdsmuseet og på Søllerød Museum.³ I 2004 indgik de endvidere i Nationalmuseets store herregårdsudstilling.

Richardts originale herregårdstegninger

Ud over det altid vigtige i at bevare originalmateriale, ligger betydningen i genopdagelsen af Richardts originale herregårdstegninger i, at han næsten altid tegnede flere projekter fra de herregårde, han besøgte. I hans 20 binds værk optræder imidlertid kun én litograferet tegning pr. herregård. Dermed er en lang række hidtil ukendte herregårdsbilleder dukket op, og vi får et mere dækkende billede af Richardts arbejdsmetode og motivvalg.

Hans herregårdsprojekter er ingenlunde ukendte. Allerede topografen J. P. Trap brugte Richardts litografier i sin første udgave af det banebrydende værk om Danmark, der udkom i 1850 – altså samtidig med Richardts herregårdsværk. Langt senere, i den 20 bind store andenudgave af Aage Roussells *„Danske Slotte og Herregårde“* fra 1960'erne blev Richardt flittigt benyttet, men noget anonymt med henvisningen „Efter Richardt og Becker“ respektive „Efter Richardt og Secher“, og det bliver man jo ikke så meget klogere af, selv om litografierne er nydelige.⁴ Man kan naturligvis heller ikke se bort fra forlaget Forums pragtudgave af Richardts herregårdsværk i to bind i 1976 med Flemming Jerks kortfattede tekster.⁵ Men selv om der ikke

er sparet på udstyret, står genudgivelsen af Richardts litografier underligt dødt og yder på ingen måde varmen og den kunstneriske kvalitet i Richardts tegninger og dertil hørende litografier retfærdighed.

Hvorfor Ferdinand Richardt valgte den danske herregård som et centralt motiv i sit kunstneriske virke er næppe ganske klart. Det stod ikke skrevet i stjernerne, at sønnen af marktender og kroholder på Mølleåindustrierne ved Brede og siden Ørholm skulle gå kunstens vej. Efter sin konfirmation i Søllerød Kirke i 1835 kom han i tømrerlære, men allerede året efter, i 1836, blev han optaget på Kunstakademiet, og fra 1839 kendes hans første malerier fra den guldaldermaleriske hjemegn nord for København. Først i 1846 forlod han akademiet, og da var udgivelsen af hans fra ambitiøse herregårdsværk allerede i gang. Man kan gætte på, at det var hans læremestre på Akademiet, den fra Italien hjemvendte Bertel Thorvaldsen og arkitekten C.F. Hansens svigersøn, G. F. Hetsch, der vækkede hans interesse for den rige, danske herregårdskultur.⁶ I indbydelsen til at abonnere på det planlagte herregårdsværk gør Richardt sig til talsmand for den åbenbart eviggyldige argumentation for udforskningen af vore herregårde, nemlig, at de *„dag for dag forsvinde mere og mere“*. Det stod at læse den 12. marts 1844. Her 114 år senere fristes man til ... Ja, måske skal vi lade svaret afhænge af læseren og blot fastslå, at vi for 90 år siden i 1918 endelig fik en bygningsfredningslov. Det har ikke reddet de danske provinsbyer, men vore herregårde hører fortsat sammen med den danske landsbykirke

Den unge 23 år gamle landskabsmaler Ferdinand Richardt på Møn. „Erindringer fra Møen“ har han kaldt denne tegning fra „sommerhuset“, dateret 29. juni 1842.

fra middelalderen til „vort lands vigtigste bidrag til verdens bygningskunst“.⁷

Overordnet set giver Richardts tegninger og malerier fra midten af 1800-tallet et godt indtryk af byggeskikkens variationer og kulturlandskabet omkring vore herregårde. Malede han et skønmaleri? Ja, utvivlsomt. Hans valg af motiver er ret ensrettet, når det gælder herregården. Både med hensyn til staffage og bygninger søges - naturligvis – det præsentable. Avlsbygninger, tjenestefolk og mandskab, rod og uorden, kreaturer og redskaber, nedslidte huse og almindeligt forfald skal man lede godt efter. Elementerne er der, men aldrig i centrum, og helst er man da også fri for at se på resultatet af menneskelige efterladenskaber.

Hvorfor skulle det være anderledes i 1850 end i 2008? Interiører var heller ikke sagen, selv om vi fra tegningerne ved, at Ferdinand Richardt var inden for, og nogen steder tilmed skabte blivende bekendtskaber – og tilhørende tegninger og malerier.⁸ Men her i før-fotografiets tidsalder måtte man være selektiv. Godt nok var Richardts lærer, Bertel Thorvaldsen, som den første i Danmark blevet fotograferet på Akademiet i 1840, men publicering af fotografier hørte først til en menneskealder senere.⁹

Derfor kom der kun ét litograferet billede pr. herregård med i 20-bindsværket. Som oftest var det den pæne facade mod enten gårdspladsen eller haven, der var hovedmotivet. Ind imellem kunne avlsgården

eller andre økonomibygninger blive tildelt en mindre rolle, men „fotogene“ og maleriske var de jo ikke. Så hellere en lænkehund, et sværmerisk par i en robåd, en voldgrav med ænder, et svanepar eller smukke overklassekvinder i krinoliner og solparasol foran den fornemme hovedbygning. Herrerne måtte selvfølgelig også gerne komme med, men de skulle helst være i jagtudstyr eller i en behørig vogn med et solidt hesteforspand på ikke gerne under to par trækdyr. Og når alt dette var på plads kunne en enkelt tjenestekarl med økse ved brændestablen måske få lov til at komme med på prospektet – og hvis galt skulle være, kunne en mandskabsvogn på vej til arbejde og en malkepige også få plads i Richardts danske herregårdsidyl. Kort sagt

drømmen om det gode herregårdsliv var også meget nærværende i 1850, men det gør ikke iscenesættelsen mindre interessant.

Herregårdene i en overgangstid

Det mest afgørende er nemlig, at Richardt portrætterer de danske herregårde i en overgangstid. Richardts indledende påstand om, at herregårdene var ved at forsvinde, må selvfølgelig tages som en sandhed med modifikationer. Men med enevældens afskaffelse i 1848 og underskrivelsen af grundloven 1849 blev to store skridt taget mod ophævelsen af adelsstandens privilegier – og dermed kom også deres store huse og tilhørende hushold under pres. Det er en historie, der

Juelsberg få kilometer nord for Nyborg. Originaltegningen er dateret 7. september 1854, udgivet som litografi 1860. Et typisk Richardt motiv med al vægt lagt på hovedbygning og herskab. Avlsbygningen, der dukker frem til venstre, er for længst forsvundet, men også hovedbygningen med de lave udløberfløje er ændret efter 1854. Den langstrakte 19 fag lange klassicistiske hovedbygning blev opført i 1870'erne af de fremragende arkitekter G.D. Tschierscke og G. E. Rosenberg. De lave sidefløje blev udbygget i 1865, og i 1897 blev hovedbygningens mure cementpudsede og den rundbuede fronton blev erstattet med en barokinspireret balustrade.

kulminerer med loven om lensafløsning i 1919. Med den blev sidste kapitel af historien om den traditionelle danske herregård skrevet – et emne der er glimrende beskrevet af andre.¹⁰ Med truslen om indgreb mod deres hævdvundne ejendomsret til store dele af Danmarks jord hængende over hovedet blev 1800-tallets anden halvdel den danske adels sidste storhedstid, politisk og økonomisk. Det var herremændenes forbedrede økonomi, der repræsenterede den største trussel mod kulturarven. De gennemgående gode landbrugs-konjunkturer efter 1840 gav storlandbruget mod på ombygning, udvidelse og driftsomlægning, hvilket ikke mindst blev befordret af industrialiseringens gennembrud i midten af 1800-tallet. Konsekvensen var indlysende. Bygningsmassen på storbedrifterne måtte moderniseres – og det var der (u)heldigvis råd til – heldigt for ejerne, mindre heldigt for bygningskulturen. Nu var det jo ikke sådan, at moderniseringen nødvendigvis omfattede hovedbygningen. Det var først og fremmest driftsanlæggene, økonomibygningerne, det gjaldt. Her kunne Richardt være trådt ind på scenen, men avlsgårdene var ikke lige det, der interesserede ham mest. Alligevel er det nok værd at se lidt nærmere på Richardts beskrivelser af den danske herregård midt i 1800-tallets store opbrud og moderniseringsproces.

Sjælland og sydhavsøerne

Af hans 93 publicerede prospekter af sjællandske og lolland-falsterske herregårde kan man med lidt god vilje kun finde fem motiver, der indeholder oplysninger

om de tilhørende avlsgårdsanlæg, nemlig Edelgave, Engestofte, Juellinge, Kærstrup og Eskildstrup. Og alene Edelgave på den københavnske vestegn påkalder sig mere end almindelig opmærksomhed, dels på grund af negertjeneren med hesten på gårdspladsen, dels på grund af den omhyggelige beskrivelse af de kun delvist bevarede økonomibygninger. Engestofte på Lolland er ej heller uinteressant med sin nu nedrevne avlsgård i nyrenæssance.

Omvendt er Richardt en central kilde, når det gælder ombygningen af hovedbygningerne i anden halvdel af 1800-tallet. Her må han betragtes som den omhyggelige og troværdige registrator af bygningsdata omkring 1850-60. Rundt regnet en snes af de

Dejlige Edelgave ved Smørum vest for København består fortsat – nu som centrum for vestegnens æbleplantager. Den sorte tjener og avlsbygningerne og hesteforspandet er derimod – og naturligvis - erstattet af moderne hjælpemidler i landbrugsbedriften. Richardts tegning er dateret 20. august 1861. Den blev publiceret i 1864. Den lille velkomponerede hovedbygning er fra 1780'erne - opført af den dygtige danske arkitekt Andreas Kirkerup, hvis mesterværk er Liselund på Møn.

østdanske herregårde, som Richardt aftegnede ved midten af 1800-tallet, er senere enten fuldstændigt ombyggede eller helt forsvundet. Til de sidste hører empiretidens Knuthenborg, renæssancens majestætiske Orebygård på Lolland og de brandhærgede dejlige midtsjællandske herregårde Ravnstrup og Tølløse. Af Rønnbæksholms 1500-tals bygning ved Næstved er der heller ikke meget tilbage, og rigtig galt er det gået ved den totalt nedrevne prægtige bindingsværksgård Ryegård ved foden af Horns Herred og den tilsvarende vestfløj til Rudbjerggård på det vestlige Lolland. På sidstnævnte står hovedfløjen heldigvis tilbage. Det er naturligvis ikke alle ombygninger og ændringer, der er begrædelige. Fra det gamle vordingborgske rytterdistrikt findes tegninger af de meget beskedne hovedbygninger på de nye nabogodser Rosenfeldt og Iselingen. Efter Richardts besøg blev begge ejendomme i henholdsvis 1868-69 og i 1870'ernes anden halvdel moderniseret med historicistiske hovedbygninger, der hører til på stilblandingsens øvre skala.

Richardt er ikke blot et øjenvidne til det mistede umistelige; men også til de nye tiders komme: Det forholdsvis nye Tårnborgh ved Korsør fandt han ingen grund til at sætte i centrum. Til gengæld har reporteren Richardt givet os en fornem fremstilling af Korsør med den ny jernbane og dampfærgen set fra herskabets balkon på Tårnborgh. Og det er såre smukt at betragte de ildsprudlende uhyrer, der både til lands og til vands nærmer sig Korsør. Motivet er „optaget“ i 1861, fem år efter jernbanens åbning fra Roskilde til færgeløjet ved Storebælt.

Fyn

58 fynske herregårde kom med i Richardts værk. Med lidt god vilje optræder syv af disse i omgivelser, hvor de tilhørende avlsbygninger indtager en mere eller mindre beskedne rolle. Fyns fornemste avlsgårdsanlæg på Krengerup og Frederiksgave (nu fejlagtigt kaldt Hagenskov) er desværre ikke blandt de aftegnede. Bedst står økonomibygningerne omkring Kørup på Nordvestfyn, hvor der tilmed er blevet plads til en større gruppe landarbejdere med høstredskaber, dog i behørig afstand fra det fornemme herskab i forgrunden. På Sandholt har Richardt heller ikke rigtigt kunne undgå de „påtrængende“ og stort set stadig stående bindingsværksbygninger omkring det massive hovedhus. Hollufgård ved Odense er til gengæld rigtig kikset, med underlige forkvaklede avlbygninger i miniature modsat en lænkehund i over størrelse. Stort set alt er ude af proportioner i Richardts nærmest komiske gengivelse af Hollufgård. Glimtet af senere forsvundne, kønne stråtekte avlsbygninger får vi på renæssancens Juelskov og klassicistiske Juelsberg, begge på Østfyn, men igen glimt, der ikke tilfredsstiller vor nysgerrighed, når det handler om herregårdens omgivelser anno 1850.

Når det til gengæld drejer sig om ombyggede eller helt nedrevne hovedbygninger, er Richardt en fremragende kilde – også på Fyn. Det er ikke så overraskende, at næsten alle de gengivne herregårdsbygninger har gennemløbet større eller mindre ændringer siden Richardt i 1840'erne og 1850'erne berejste Fyn. Mere konkret er tallet for gennemgribende ombygninger,

hvor tallet reduceres til 12 af de 58 besøgte herregårdssanlæg. Og kun fem er fuldstændigt fornyede, nemlig Billeshave, Holstenshus, Hvedholm samt Fårevejle og Skovsgård på Langeland.

Renæssancens vælske gavle er fornemt repræsenteret på Fyn – og nogle er mere autentiske end andre. Richardts Løgismose er ikke en spændende bygning. Men i dag har det prægtige, røde hus fået sine velformede halvrunde gavle tilbage. Ravnholt og Nakkebølle er noget mere tvivlsomme i al deres cementarkitektur, hvor Richardt i hvert fald for Nakkebølles vedkommende gengiver bygningens oprindelige, rundbuede gavle. Richardts tegning af Egeskov hører til hans tidlig-

ste. Den er dateret 25. juli 1844, og den blev publiceret allerede i 1845, det vil sige 36 år før en svensk arkitekt kom forbi i begyndelsen af 1880'erne og skamferede den smukke vandborg fra midten af 1500-tallet. I dag pryder Helgo Zettervalls personlige misfostre af gavle Egeskov. Egentligt ville det være forholdsvis enkelt at genskabe de oprindelige vælske gavle efter Richardts tegning. Og i øvrigt hedder voldsarkitekten Helgo, selv om man godt kan forstå, at kredsen omkring Egeskov bliver ved med at kalde ham Hugo.¹¹ Helgo Zettervall (1831-1907) har fortrinsvis gjort sig bemærket ved sin systematiske nedbrydelse af danske middelalderkirker i Skåne til fordel for Tivolikirker.¹²

Udsigt fra herregården Tårnborgherregård ved Korsør. I begejstringen over den nye tids innovationer har herregårds-registrator Ferdinand Richard helt glemt sin hovedopgave. Jernbanen og dampfærgeren er i fokus på tegningen fra september 1861. Den sjællandske jernbane fra Roskilde til Korsør blev åbnet i 1856. På Richardts tegning tæller man ni vogne bagved damplokomotivet på vej mod Korsør. Hjuldamperen er ligeledes på vej, og der er således muligheder i situationen.

Håndcoloreret tegning af Frijsenborg set fra sydvest. Tegningen er dateret den 27. august 1846 og udgivet som litografi i 1851. Frijslægtens hovedsæde siden 1672 var en såre beskeden trefløjet hovedbygning med ottekantede hjørnetårne, som stod indtil 1861.

Jylland

Der er bevaret omtrent 100 tegninger af jyske herregårde. 89, der ikke altid er identiske med de bevarede tegninger, blev publiceret i Richardts herregårdsværk. Særlig for Jyllands vedkommende er hans tegninger vigtig dokumentation af det ældre byggesæt på tærsklen til de ny tider.

Knap en fjerdedel, 21 i alt, af de jyske herregårde, som Richardt besøgte i midten af 1800-tallet, er siden blevet erstattet med nye bygninger, som for eksempel Frijsenborg, Barritskov og Rathlousdal, eller fuldstændigt ombyggede, som for eksempel Høgholt, Tirsbæk og Ullerup.

Selv om der bestemt fandtes store prægtige herregårdsanlæg i Jylland, ikke mindst på Djursland og i Vendsyssel, var de jyske herregårde gennemgående mere beskedne end de østdanske herreboliger på Richardts tid. Alene af den grund optræder der flere bindingsværksbygninger og avlsgårdskomplekser på Richardts jyske tegninger. Særlig prægtig i den henseende er Richardts tegning af midtjyske Viskum, dateret 21. juni 1853, men først udgivet i 1859. Kunstneren har placeret sig et stykke fra herregården, på et højdedrag nordvest for Viskum. For en gangs skyld kommer hele komplekset med, den teglhængte hovedbygning og de langstrakte stråtede lade – og staldbygninger i bindingsværk, og bagved det mægtige avlsgårdskompleks er herregårdskirken selvfølgelig også kommet med. Et af de sjældne eksempler på gengivelse af den danske herregård i al sin kompleksitet.

Engelsholm vest for Vejle nærmer sig samme hel-

hedsbillede set over søen fra nordvest, og her kan man så nostalgisk begræde, at avlsgården siden er forsvundet. Til gengæld står hovedbygningen med sine fremmedartede løgkupler - stort set som Richardt gengiver den i en tegning fra sommeren 1866.

Vil man have hele Børglum med i billedet, kan det gamle klosterkompleks næsten kun fotograferes fra den 53 m høje Møllebakke nord for landevejen. Der placerede Richardt sig da også den 8. juli 1846. Det betød, at han ud over den massive kirkebygning og de tilstødende grundmurede fløje også fik det meste af avlsgården med. Et smukt, nu forsvundet trefløjet anlæg med vognport i forgrunden og en mægtig agerumslade bagved.

Andre bemærkelsesværdige gengivelser af jyske herregårdes økonomibygninger er bevaret fra Ullerup, Ausumgård, Matstrup, Holbækgård og Boller. Ingen af stederne dog med den totale helhed, og det er tegningerne, der i dag er bevaret, ikke avlsbygningerne.

Ferdinand Richardt og herregårdens økonomibygninger

Som det turde være fremgået, er Richardt ikke nogen central kilde til herregårdenes omgivelser i midten af 1800-tallet - og så alligevel. Vi har jo faktisk ikke bedre, og Richardts betydning for interessen for den særegne danske herregårdsarkitektur må ikke undervurderes. Grundlæggende dokumenterer Richardt, at 1800-tallets teglhængte hovedbygninger som hovedregel var omkranset af lerklinede økonomibygninger i bindingsværk med stråtag. Det er der for så vidt ikke

så meget nyt i. Men alligevel overraskes man over, at flertallet af avlsgårdene ikke lå diskret i baggrunden, men tværtimod i deres omklamring af hovedbygningen var en integreret del af komplekset, som selv de fornemme gæster måtte passere, når herresædet skulle besøges. Overraskelsen består snarest i, at man i den fotografiske storhedstid, som fulgte i Richardts fodspor, fortsat portrætterede den danske herregårds hovedbygning, som en oase løsrevet fra sine mere prosaiske omgivelser. Først hen imod årtusindskiftet - 75 år efter lensreformen - begyndte man at betragte herregården som en helhed, der helt basalt var, og er, en landbrugsbedrift - ikke et jordløst landsted eller et parkomgivet slot.

Arven fra Ferdinand Richardt

Det faktum har det ikke været let at trænge igennem med i 1900-tallet, hvor hver generation publicerede sit herregårdsværk, som om det danske primærerhverv, landbruget, ikke eksisterede i herregårdenes verden af arrangeret skønhed. Det begyndte med det (be)kostelige gravskrift over den danske herregård: „Danske Herregaarde ved 1920“ i tre bind.¹³ I det for datiden fantastiske, fotografiske billedmateriale suppleret med kunstneriske gengivelser og tegninger fra de enkelte herregårde skal man lede længe og omhyggeligt efter illustrationer, der viser herregårdens økonomibygninger. 1920-værket handler om, hvem vi var, og hvad vi mistede ved lensreformen. Helt overvejende er det rige billedmateriale koncentreret om hovedbygningens ydre, interiører og slægten i

maleri og fotos – og hvis endeligt galt skal være højst ét billede af livsgrundlaget: avlsbygningerne. Men alene i bind 1 om Sjællands herregårde findes blandt værkets over 200 fotos højst fire nogenlunde seriøse fotos af avlsbygningerne.

Efterfølgerne i 1940'eren og 1960'erne var heller ikke særlig begejstrede for avlsgårde og andre uskønne produktionsanlæg.¹⁴ Eksempelvis beskrives vestsjællandske Lerchenborg i 1964 som en hovedgård omgivet af en barokhave, mens det prægtige ladegårdsanlæg alene omtales i forbindelse med et luftfoto blandt 14 andre fotos fra hovedbygningen.¹⁵

Først i slutningen af det 20. århundrede oplevede man en opstået interesse for herregården helhed. Pioneren på det område er en arkitekt, Steen Estvad Petersen. Allerede i 1970'erne placerede han den danske herregård i kulturlandskabet.¹⁶ Og i 1980 udgav han et epokegørende og prisværdigt, men ikke særligt kendt værk: „*Danske herregårde. Bygninger – haver – landskaber*“. Et værk der minutøst registrerer den bevarede bygningskultur og landskabelige helhed på ikke mindre end 869 større landbrugsejendomme.¹⁷ Endelig udkom 20 år senere samme forfatters „*Den danske herregård – et ukendt kulturmiljø*“.¹⁸ Om ordet ukendt er rigtigt i den forbindelse kan måske nok diskuteres, men Estvads ærinde var klart nok. Lad de Kulturmiljøråd, der blev dannet i 1990'erne, gennemføre en landsdækkende registrering af bevaringsværdierne på og ikke mindst omkring vore herregårde. Rådene nåede dog aldrig at tage fat på opgaven, da de blev dødsdømt i forbindelse med kommunalreformen, og i øvrigt har de fleste her-

regårdshistorikere med en næsten ufattelig arrogance valgt at overhøre arkitektens budskaber.

I 1990'erne udkom en række enkeltbindsværker. Blandt udbuddet af „håndbøger“ var flere af nærværende forfatter.¹⁹ Håndbøgerne lagde naturligvis hovedvægten på herregårdens arkitektur, men samtidig blev der åbnet op for debatten om *„bevarelsen af vore herregårde som bygningsværker, helheder og som landbrugsvirksomheder“*.²⁰

Endelig i det ny årtusind søgte Nationalmuseet at tage tråden op – uden at være alt for villig til at henvise til, hvorfra inspirationen kom.²¹ Det er imidlertid fristende at placere Nationalmuseets herregårdsværk fra 2004 som et led i den ovenfor beskrevne bibliografiske udvikling. Hvor de tidligere storværker alle beskriver herregårdene i Danmark gård for gård efter en geografisk opdeling af landet, er Nationalmuseets firebindsværk baseret på en tematisk opbygning. Det har flere fordele, blandt andet den indlysende, at

de gamle og nyere standardværker vil overleve, idet det fortsat er dem, man må gå til, når man søger en samlet beskrivelse af en bestemt herregård og dens ejere gennem tiden.

En fjerdedel af Nationalmuseets fire bind er hellet til samtidshistorien. Men alligevel, ganske som i 1920 er det glæden over herlighedsværdierne ikke helheden, der har været styrende for beskrivelserne af de danske herregårde i fortid og nutid.²² Erkendelsen af, at herregårdene også i dag er helheder med landbrugsvirksomheden som sit oprindelige, basale livsgrundlag er vigtig – ikke mindst fordi betingelserne for herregården i begyndelsen af det 21. århundrede er væsentlig forskellig for de vilkår, de har virket under i størsteparten af deres historie fra middelalderen til i dag. Og når det er sagt, må man ikke se bort fra, at vi skylder Ferdinand Richardt anerkendelse af, at han var den første, der formidlede den visuelle kulturarv på den danske herregård.

Noter

- 1 Ferdinand Richardt og T. A. Becker / C. E. Secher: Prospector af danske Herregaarde, bd. I-XX, C. A. Reitzels Forlag, 1845-1868 + navneregister ved C. F. Secher, 1870.
- 2 Melinda Young Stuart & Niels Peter Stilling: Danske herregårde og Amerika. Rejser i guldalderens Danmark og pionertidens USA med maleren Ferdinand Richardt. Søllerød Museum, 2003.
- 3 Ovennævnte værk med et katalog over Richardts tegninger blev udgivet i forbindelse med udstillingen.
- 4 Aage Roussell (red.): Danske Slotte og Herregårde, bd. 1-20, 1963-1968.
- 5 Joachim Ferdinand Richardt: Prospekter af Danske Herregårde. Genudgivne af Flemming Jerk og Barbara Marcus-Møller med forord af Palle Lauring. Bd. 1-2, Forum 1976.
- 6 Niels Peter Stilling: i Danske herregårde og Amerika, 2003, s. 17ff
- 7 Niels Peter Stilling: Danske herregårde – arkitektur, historie og landskab, 1999, s. 9.
- 8 Niels Peter Stilling, 2003, s. 30-31, 49 og i samme: Ferdinand Richardt – Udvalgte tegninger s. 145, 175, 235.
- 9 Bjørn Ochsner: Fotografiet i Danmark 1840-1940, 1974. s. 11.
- 10 Ditlev Tamm: Lensaflysningen. I Herregården, Gods og Samfund, bd. 1. Nationalmuseet, 2004, s. 241-264.
- 11 Bente Scavenius: Danmarks dejligste haver. Gyldendal, 2008, s. 119. Jfr. Niels Peter Stilling: Kulturminder i Skåne, 2002, s. 172 (om arkitekten Helgo Zetterwalls selvforståelse).
- 12 N. P. Stilling, 2002, s. 172-73, 180, 319-20, 337-38. Selv domkirken i Lund gik ikke fri, selv om Zetterwalls ødelæggelse i dag begrænser sig til tårnpartiet og vestfacaden, hvor han tilmed har ladet sit eget navn indhugge, jfr. s. 291f.
- 13 Louis Bobé et al (red): Danske Herregaarde ved 1920. bd. 1-3, 1921-1923.
- 14 *Arthur G. Hassø* m.fl.: Danske Slotte og Herregaarde, i alt syv bind (1943-46) + Danske Herregaarde og Slotte i Billeder. Bd. 1-2 [1955] og endelig *Aage Roussell*: Danske Slotte og herregårde, i 20 bind (1963-1968).
- 15 Aage Roussell, bd. 3, 1964, s. 277 ff.
- 16 Steen Estvad Petersen: Herregården i kulturlandskabet, 1975.
- 17 Steen Estvad Petersen: Danske Herregårde. Bygninger – haver – landskaber. Selskabet for Bygnings- og landskabskultur, 1980.
- 18 Steen Estvad Petersen: Nyt syn på - Den danske herregård. Et ukendt kulturmiljø, 1999.
- 19 Niels Peter Stilling: (Politikens bog om) Danmarks slotte og herregårde. 1. udg. 1996, seneste 3 udvidede udgave, 2005. Dertil „Kongehusets Boliger gennem 1000 år“. Politikens Forlag, 2003.
- 20 Niels Peter Stilling: Danske herregårde – arkitektur, historie og landskab, 1999, s. 33.
- 21 Niels Peter Stilling: „Anmelderessay“ i „Folk og Kultur“, 2007, s. 136 ff.
- 22 John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen: Herregården. Menneske – samfund-landskab-bygninger. Bd. 1-4, Nationalmuseet 2004-2006.